

A BÖLCSESSÉGRŐL

(Περί σοφίας)

JELENITS ISTVÁN*

A római és a görög műveltséget megelőzően Egyiptom és Mezopotámia nagy folyói mellett születtek jelentős kultúrák, birodalmak, bonyolult társadalmak. Ezek eszmélésében nagy szerepet játszott a bölcsesség megbecsülése. A bölcsök, írástudók olyasféle szerepet tölthettek be bennük, mint a mai világban az értelmiség.

Izrael népe, amely elevenen őrizte pásztori, nomád hagyományait, nagyon korán találkozott ezzel a bölcsességi kultúrával, s azt nem sokkal a végleges letelepedése után Salamon királynak köszönhetően befogadta. Később a keresztény Európa a Bibliából ismerte meg ennek a bölcsességi gondolkodásnak örökségét. A legutóbbi idők régészeti eredményei pedig egészen váratlanul hozzáférhetővé tették ennek a bölcsességi gondolkodásnak legősibb alkotásait is. De mindez nemcsak a múlt emlékeként foglalkoztat minket, hanem elevenen él a mai gondolkodásunkban is.

Kulcsszavak: a bölcs, bölcsesség, Biblia, Salamon király, szellemi örökség.

*

A latin nyelvben e bölcsesség jelentésű *sapientia* szó a *sapio*, *sapere* igéből származik, amelynek alapjelentése az, hogy ízlel, ízlik, megkülönböztet valamit valamitől. A germán nyelvekben a *bölcs* melléknév s a *bölcsesség* jelentésű főnév a tudást, tapasztalást jelentő alapige származéka: egészen hasonlóan a latin a nyelvekhez. A német etimológiai szótár szerint ennek alapigének jelentései közé tartozik az is, hogy 'emlékezetben tart'.¹

A bölcs szó nyelvünkben török eredetű, még a honfoglalás előtt vettük át, melléknévként és főnévként is használjuk. A Magyar Nyelv Értelmező Szótára szerint bölcs ember - vagy egyszerűen: bölcs - az, "aki érett, nyugodt megfontoltsággal, lelki nyugalommal, biztos ítélőképességgel nagy tudást és tapasztalatot egyesít". Tekintélye van: "kivívta kortársai és az utókor tiszteletét". A szónak rokon-értelmű párja az okos. Érdemes elgondolkoznunk azon, milyen árnyalati különbség van használatuk és jelentésük között. Egy rablóvezért mondhatunk okosnak, bölcsnek aligha. Úgy látszik, a bölcs szó nemcsak az értelem elevenségére mutat rá, hanem az egész ember valamiféle erkölcsi tisztaságára is. Van olyan közmondásunk, hogy "okos enged, számár szenved". De a bölcs ember talán még az okosnál is megértőbb. Nemcsak kitér az iskolázatlanabb gondolkodású emberek elől, hanem figyelmesen szót is ért velük. Mit is mondott magáról Szókratész - legalább Platón szerint - a Védőbeszédében? Hogy a delphoi Püthiától megkérdezték róla, van-e ember, aki bölcsőbb nála. Püthia pedig azt válaszolta, hogy Szókratésznél senki se bölcsőbb. Ő maga aztán ezt a mondatot úgy magyarázta: annyiban bölcsőbb ő sok más embernél, hogy tudja, mennyi híja van a bölcsességének, a többiek viszont nagyon sokra tartják a maguk - szükségszerűen korlátos - bölcsességét. Az okos ember könnyen önhitté válik, a bölcs, az igazán bölcs alázatos, és nem pusztán udvariasságból az.

Szókratész nem is mondta bölcsnek magát, inkább azt mondogatta, hogy él benne a bölcsesség szeretete. Ezért tiszteljük úgy, mint a filozófiai gondolkodás megalapítóját. Mi európaiak, ha olyan nevet keresünk, amely mellé odakívánkozik a bölcs jelző, akkor teljes biztonsággal egy bibliai névhez jutunk el. Ki ne hallott volna már a bibliabéli bölcs Salamonról?

Szókratész egyszerű athéni polgár volt, Salamon egy sokkal szerényebb néphez tartozott, Izraelita volt, de királyfi, Dávid király fia és örököse. A bölcsesség szó az ő szájában mást jelent, mint a Szókratészében. A Biblia beszámol arról, hogy Dávid, amikor a halálra készülődött, Salamont jelölte meg utódjaként. Ő pedig az Istenhez fordult. Nem épült még meg a jeruzsálemi templom, így a hegyen mutatott be áldozatokat - "ezer égőáldozatot" -, ezt követően álmában megjelent előtte az Úr. Hadd idézzük magát a bibliai szöveget!

* A szerző: *Jelenits István* (1932), piarista szerzetes, teológus, író. 1959-ben Egerben szentelték pappá. A Piarista Rend magyarországi tartományfőnöke 1985-95. 1965-től a biblikus tárgyak tanára a rend Kalazantinum hittudományi főiskoláján, 2000-től ennek utódintézményében, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolán. 1995-től a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Esztétika Tanszék tanára, tanszékvezetője, majd emeritus professzora.

¹ Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Leutsches Taschenbuchverlag, 1999.

"Gibeonban megjelent az Úr Salamonnak éjszaka, álmában. Így szólt az Isten: 'Kérj, mit adjak neked!' Salamon azt felelte: 'Nagy irgalommal voltál szolgád, az én atyám, Dávid iránt: hűségesen, jó lélekkel és egyenes szívvel járt színed előtt; mindvégig irgalommal voltál hozzá: megajándékoztad egy fiúval, aki most a trónján ül. Igen, Uram és Istenem, királlyá tetted szolgádat atyám helyett. Dehát fiatal ember vagyok, nem tudom, hogyan kell uralkodni. Ráadásul kiválasztott néped élén áll szolgád, egy nagy nép élén, amely akkora, hogy se szeri, se száma. Adj hát szolgádnak éber szívet, hogy meg tudja különböztetni a jót meg a rosszat, mert hisz ki tudná másképp kormányozni ezt a te népes népedet?' Tetszett az Úrnak, hogy Salamon ilyen kéréssel fordult hozzá. Ezért így szólt hozzá az Úr: 'Mivel épp ezzel a kéréssel fordultál hozzám, nem hosszú életet vagy gazdagságot kértél magadnak, nem is ellenséged életét kérted, hanem bölcsességért könyörögtél, hogy szem előtt tartsd az igazságot, lásd, megadom neked, amit kértél. Bölcs és értő szívet adok neked, amilyen nem volt előtted, s nem lesz utánad sem. Ráadásul azt is megadom, amit nem kértél, a gazdagságot és a dicsőséget, hogy nem lesz a királyok közt hozzád hasonló. S ha az én útjaimon jársz, megtartva parancsaimat és törvényeimet, amint atyád, Dávid járt, hosszú életet ajándékozok neked.' Amikor Salamon fölébredt, látta, hogy álma volt. Visszatért Jeruzsálembe, az Úr szövetségének ládája elé lépett, és égőáldozatot mutatott be, majd bemutatta a közösség áldozatát, és ünnepi lakomát rendezett szolgálóinak." /I. Kir. 3,5-15./

Az Ószövetségben többször olvasunk arról, hogy az Úr /Jahve/ álmában szólítja meg valamelyik kiválasztottját. Ez történt Jákobbal, aki magányosan Háránba vándorolt. Egyik este követ igazított a feje alá, és elaludt. "Álma volt: íme egy létra volt a földre állítva, s a hegye ez eget érte. S lám, Isten angyalai fel és lejártak rajta. Íme az Úr fölötté állt és így szólt: 'Az Úr vagyok, atyádnak, Ábrahámnak Istene és Izsák Istene...' " /Gen. 28, 12-13/. Ugyanígy, amikor József után Egyiptomba indul: "Isten éjjel, látomásban így szólt Izraelhez /=Jákobhoz/: 'Jákob, Jákob!' Ő felelt: 'Itt vagyok!' Azt mondta: 'Isten vagyok, atyádnak Istene...' " /Gen. 46, 2-3/. Érdekes, hogy Salamont rögtön azzal szólítja meg az Isten: 'Kérj, mit adjak neked!'

Őt nem váratlanul éri ez az álom, várta, felkészült rá, hiszen ezer égőáldozatot mutatott be a magaslatokon, s nem akárhol, hanem azon a szent helyen feküdt le, mint az egyiptomi fáraók, akik a szentélyben töltik az éjszakát, hogy álmukban Istennel találkozzanak.

Mintha Salamont nem is lepné meg a látomás. Nem jön zavarba, alázattal, de nagyon meggondoltan fogalmazza meg kérését. Bölcsességet kér Istentől, hogy áldás legyen az uralkodásán, alázatosan tapasztalatlanak mondja magát, de máris eléggé bölcs ahhoz, hogy ne olyasmit kérjen, amire más fiatalok vágyakoznának. Mintha Szókratészre hasonlítana, aki bölcsőbb mindenki másnál, mert tudja, hogy mennyire híjjával van az igazi bölcsességnek.

Valami lényeges különbség mégis van Salamon és Szókratész bölcsessége közt. Salamon uralkodó. Olyan bölcsességre vágyódik, amely abban segíti, hogy az alattvalói között békességet teremtsen, igazságot osszon, hogy a környező nemzetekkel együtt tudjon élni. Szókratészt is érdekelte a politika, de demokráciában élt, és nem uralkodóként érezte magát felelősnek mások boldogságáért.

Maga a Biblia nagyon érdekes történettel világítja meg, miben is mutatkozott meg, hogy az a bölcsesség, amelyet Salamon Istentől kapott, 'jó királlyá' teszi ezt a tapasztalatlan fiatalembert. Hadd idézzem egészében ezt a világhírű bibliai elbeszélést!

"Akkortájt elment a királyhoz két szajha. Eléje járultak, s az egyik asszony azt mondta: 'Engedj meg, Uram! Én és ez az asszony itt ugyanabban a házban lakunk. Szültem a jelenlétében a házban. Három nappal lebetegedésem után ez az asszony is szült. Együtt voltunk, nem volt senki idegen a házban, csak mi ketten voltunk a házban. Aztán éjszaka ennek az asszonynak meghalt a fia, mert agyonnyomta. Erre éjnek idején fölkeltem, s míg szolgálód aludt, elvette mellőlem fiamat, és saját keblére fektette, az ő halott, fiát meg az én keblemre tette. Amikor fölkeltem, hogy megszoptassam, lám, halott volt a fiam. De virradatkor jobban megnéztem, s kiderült, hogy nem az én fiam volt, akit szültem.' A másik asszony azonban ellene vetette: 'Nem igaz, a te fiad halott, s az enyém az élő.' (így vitatkoztak a király előtt. Erre a király megparancsolta: 'Hozzatok ide egy kardot! Vágjátok ketté az élő gyereket, s adjátok az egyik felét, az egyiknek, a másik felét a másiknak! 'Akkor az az asszony, akinek a gyerek a sajátja volt, mivel fölébredt benne a fia iránti szeretet, azt mondta a királynak: 'Engedelmeddel, Uram, adjátok oda neki a gyermeket, ne öljétek meg' A másik ellenben így kiabált: 'Ne legyen se az enyém, se a tiéd, vágd ketté!' Most a király vette át a szót, s azt mondta: 'Annak adjátok oda a gyereket, ne öljétek meg, mert az az anyja!' Egész Izrael hallott a király ítéletéről, és nagy tiszteletre ébredt, a király iránt, mert látták: isteni bölcsesség tölti el, hogy igazságot szolgáltatasson."/ I. Kir. 3, 16-28. - néhány mondat kihagyásával./

A bibliai Salamon nem úgy bölcs, hogy ránéz a két asszonyra, átlát rajtuk, s megállapítja, melyikük hazudik, hanem úgy, hogy elrendel egy kegyetlen "osztóaszt", s megfigyeli, ki hogy fogadja a nyilvánvalóan embertelen s csak látszólag "igazságos" ítéletet. Azé a gyerek, aki szereti, s inkább lemondana róla, mint hogy halálát okozza. Salamont nem a tanárok, hanem az uralkodók bölcsességével ajándékozta meg az Isten.

De azért ez a bölcsesség nemcsak a furfangos góbé fürge észjárása volt. A Királyok könyve szertelen szavakkal mutatja be Salamon nemzetközi hírnevét: "Az Úr igen nagy bölcsességet és észet adott

Salamonnak, olyan tág szívet, mint a tenger partján a fővény. Salamon bölcsessége így felülmúlta Kelet országainak minden bölcsességét, sőt még Egyiptom bölcsességét is... Nevének híre eljutott köröskörül minden néphez. Háromezer mondást mondott, énekeinek száma pedig ezerre rúgott. Tudott beszélni a fákról, a Libanon cédrusától kezdve egészen a falon növő izsópig tudott beszélni a négy lábúakról és a madarokról és a halakról. Minden népből jöttek hallgatni Salamon bölcsességét, a föld minden királya adózott neki, aki csak hallott bölcsessége felől." / I. Kir. 5, 9-14./

A Bibliában nemcsak Királyok könyvének /és a Krónikák könyvének/ szereplőjeként jelenik meg Salamon, hanem több bölcsességi könyv szerzőjeként is. Ezeknek valódi szerzői később éltek, működtek, de Salamon neve s tekintélye mögé rejtőztek. Mindenesetre azt a szellemiséget képviselik, amelyet a környező népek kultúrájából Salamon vett át és honosított meg az izraeliták között. Hadd idézzek néhány sort a Példabeszédek könyvéből! "Te lusta! Menj el a hangyához, nézd meg, hogy mit csinál, és akkor bölcs leszel! Nincsen főnöke, nincs, aki ösztökélné, vagy parancsolna neki, nyáron mégis megszerzi élelmét, aratás idején összegyűjti eledelét. S te, lusta, meddig akarsz még heverészni? Mikor akarsz végre fölkelni álmodból? 'Még egy kis alvás, még egy kis szendergés, keresztbefont karral még egy kis pihenés!' Így rádtör a szerénység, mint az útonálló, s mint valami koldus, a nyomor." /Példabeszédek könyve, 6, 6-11./ Ez a bölcsesség megfigyelésekből indul ki, a világ törvényeit igyekszik megragadni.

A *Példabeszédek könyvének* egyik sokat idézett fejezetében megszemélyesítve jelenik meg a Bölcsesség. Megszólítja, s magához hívja az embereket: "Általam uralkodnak a királyok, és rendelkeznek igazságosan a fejedelmek. Általam vezetnek a vezérek, és Ítéleznek igazságosan az előljárók. Szeretem azokat, akik engem szeretnek, megtalálnak engem, akik keresnek... Boldog ember az, aki hallgat rám, ajtóm előtt vigyázva minden nap, ajtófélfámat őrizve. Aki engem megtalál, az életét találja meg, és kegyelmet nyer az Úrtól." /8, 15-17; 34-35./

Az Ószövetségben Salamon nevéhez kapcsolódik még a *Prédikátor könyve* és az *Énekek éneke*. A deuterokanonikus könyvek közül pedig a *Bölcsesség könyve* meg *Jézus, Sirák fia könyve*. Ezek már a hellénizmus évszázadaiból valók. Ez utóbbi az értelmiségi hivatást - életformát, összeméri a földműves meg a kézműves életvitelével. A kézművesek is megbecsült emberek, "nélkülük nem lehet várost építeni", de "a népgyűlésre nem hívják meg őket, nincsen számukra hely a bírói székben, mivel nem értenek a törvénykezéshez." Egészen más az írástudó helyzete: ő "egész lelkét arra adja, hogy a Magasságbeli törvényét tanulja....Neves emberek mondásait őrizi, behatol a példabeszédek világába, a hasonlatok titkait fűrkészi, s a bölcs mondások értelmét keresi. A főemberek közt teljesít szolgálatot, és megjelenik e fejedelmek előtt. Bejárja idegen népek országait, fölfedez jót s rosszat az emberek között. De szíve azon van, hogy reggeltől Urát s Teremtőjét keresse. Lelkét a Magasságbelihez emeli, imára nyílik ajka, s bűneiért cseng. Ha tetszik Urának, a Hatalmasnak, akkor eltölti az értelem lelkével. Bölcs szavak törnek elő belőle, és imádságában az Urat dicséri." /39, 1-6./ Mindennek a sajátos súlyát akkor érezzük, ha meggondoljuk, hogy az ószövetségben a papság örökletes dolog volt. Papnak születni kellett, bölcsé (civil értelmiségivé) az válhatott, akinek tehetsége volt hozzá, és szívvel, lélekkel törekedett rá. A bölcs, az írástudó bizonyos közhatalmat gyakorolt, például peres ügyekben bíraskodott.

A Biblia Salamonja a környező pogány kultúrák bölcsességi hagyományát emelte be az izraelita hit világába, s ezzel tette lehetővé, hogy a vallásában egészen sajátos utat járó nép helyet kapjon a környező népek között, s bizonyos mértékig közös égbolt alatt tudjon élni velük. Az egyiptomi és a mezopotámiai kultúra tartalmai nem jutottak be a görög-római alapú európai művelődésbe. Emlékük halványan élt, de írásaik nagyrészt elvesztek, Az egyiptomi hieroglifákat, Napóleon idejében fejtették meg, azóta tudjuk a ránk maradt szövegeket olvasni, megérteni. Ennek az ősi bölcsességi kultúrának emléke a biblia közvetítésével jutott el mégis az európai gondolkodásba.

A legújabb időkben azonban váratlan régészeti felfedezések eredményeként meglevenedett előttünk ez az elveszettnek gondolt világ. Sumér, asszír, babiloni irattárak, könyvtárak kerültek elő, ezek anyagút elolvasták, megértették, hozzáférhetővé tették. Olvassuk azokat a műveket, amelyek e Salamon nevéhez kapcsolódó bibliai bölcsességi irodalom mintái voltak, amelyekről sokáig úgy gondolkodtak, hogy örökre elvesztek.

Közben pedig a régészek az Ószövetség történetének emlékeit is feltárták. Kiderült, hogy az a hagyomány, amely Salamon bibliai alakját megrajzolta, sok idegenből átvett elemmel "ajándékozta" meg a "templómépítő király" alakját. A nevezetes "salamoni ítéletről" szóló történetről kiderült, hogy századokkal korábban élt már pogány bölcs királyokról szóló elbeszélésekben, afféle idegenből való díszként került az izraeliták emlékezetében saját királyuk élettörténetébe, a bibliai szerző így találkozott vele.

Történelmi szempontból sok minden pontatlannak bizonyult, amit a Biblia a "bölcs" Salamon király koráról, személyiségéről ír. A szent könyvek sugalmazottsága sem biztosítja azok történelmi hitelességét, ahogyan természettudományos világképüknek megalapozottságát sem. De az a bölcsességről szóló tanítás, amely e Bibliában Salamon személyével kapcsolatban megjelent - s amelynek forrásai az Izrael történetet messze megelőző évszázadokban fakadtak, fontos, máig érvényes hatást gyakorolt az európai gondolkodásra.

A Bibliában pedig ez a szellemi örökség sajátos módon összeforrt Ábrahám, Mózes - és Jézus Krisztus Istenképével.

A vonatkozó friss szakirodalomból csak néhány művet említek:

Israel Finkelstein, Neil A. Silberman: David und Salomo. Archäologen entschlüsseln einen Mythos, C. H. Beck Verlag, München 2006.

Le roi Salomon, un héritage en question : hommage à Jacques Vermeulen. Sous la direction de Claude Lichtert et Dany Nocquet. Lessius, Bruxelles. Collection Le livre et le rouleau, numéro 33, (octobre 2008) /tanulmánygyűjtemény/

Alain Le Nineze: La sagesse: La force du consentement. Ed. "Autrement" – Collection: Morales n°28. 2000.

© DKE 2017.

A folyóirat: <http://www.southeast-europe.org>

Email: [dke\[at\]southeast-europe.org](mailto:dke[at]southeast-europe.org)

Figyelem! *Kedves kutató!* Ha erre a tanulmányunkra hivatkozik, vagy idézi annak egy részét, kérjük, küldjön erről egy email-t a főszerkesztő részére a [dke\[at\]southeast-europe.org](mailto:dke[at]southeast-europe.org) címre. *A cikket a következőképpen idézze:*

Jelenits István: A bölcsességről. *International Relations Quarterly*, Vol.7. No.4 (2016 Tél) 4 p.

Együttműködését köszönöm. *A főszerkesztő*